

14. Smilgaine U. Laiks un telpa latviešu ryppundziesmbs // Platforma. – Roga : Zinbtne, 2004. – 119. – 125. Lpp.
15. Тменова Д.Г. Детский фольклор осетин. Дисс. ... канд. филол. наук. 10.01. 09. – Владикавказ, 2003. – 164 с.
16. Latviesu tautas dziesmas, (Chansons populaires lettannes), 12 s3jumi. Redaktori: Arveds Rvube, Kvrilis Straubergs, Edote Hauzenberga-Pturma. Kopenhvgenv: Imanta, 1952-1956.
17. Чуешева Н.А. Понятие “образ мира” в психологической науке // Вестник ТГПУ, 2007. – Выпуск 10(73). Серия: Психология. – С. 20–23.
18. Чочкина М.П. Поиски жанровой дифференциации детского фольклора и проблемы изучения его отдельных возрастных групп // Алтайский детский фольклор: монография. Научное издание. – Горно-Алтайск: ГАГУ, 2003. – С. 13–15.

УДК 81'23

ПРОБЛЕМА МОДЕЛЮВАННЯ МОВЛЕННЕВО-МИСЛИННЕВОГО ПРОЦЕСУ В ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ

Наталія Харченко
(*Переяслав-Хмельницький, Україна*)

У статті розглянуто різні підходи до моделювання мовленнєво-мисленнєвого процесу в психолінгвістичній науці; виокремлено схожі та відмінні положення, що лягли в основу побудови цих моделей.

Ключові слова: *модель, породження мовленнєвого висловлювання, мовленнєво-мисленнєвий процес, внутрішнє мовлення, мотив, комунікативний намір, смисл, реалізація мовлення.*

В статье рассмотрены разные подходы к моделированию речемыслительного процесса в психолингвистической науке; выделены некоторые различия, которые легли в основу построения этих моделей.

Ключевые слова: *модель, порождение речевого высказывания, речемыслительный процесс, внутренняя речь, мотив, коммуникативное намерение, смысл, реализация речи.*

In the article are considered the different approaches to the modeling of speech and thinking process in psycholinguistic science; some differences which underlay in the construction of this models are defined.

Key words: *model, production of speech utterance, speech and thinking process, internal speech, motive, communicative intention, sense, realization of speech.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У психолінгвістиці з'ясовано, що в основі розвитку індивідуальної мовленнєво-творчої системи людини знаходиться механізм породження мовленнєвого висловлювання (Т.В.Ахутіна, О.О.Брудний, Л.С.Виготський, М.І.Жинкін, І.О.Зимня, Є.О.Кубрякова, О.Р.Лурія, О.М.Леонт'єв, О.О.Леонт'єв, Л.В.Сахарний, Є.В.Тарасов, Т.М.Ушакова, Р.М.Фрумкіна та ін.).

Породження мовленнєвого висловлювання – один із провідних (поряд із сприйманням та розумінням) процесів мовленнєвої діяльності, який полягає в плануванні та реалізації мовлення в звуковій або графічній знаковій формі. Мовець за певними правилами переводить свій мисленнєвий (немовленнєвий) задум у мовленнєві одиниці конкретної мови. При цьому оперує не синтаксичними закономірностями мови, а *смысловими одиницями*, які обумовлюються комунікативним задумом та інтенцією.

В останні роки процес породження мовленнєвого висловлювання є об'єктом уваги психолінгвістів і психологів. Опису цього процесу присвячено значну кількість наукових праць як вітчизняних (Л.С.Виготський, М.І.Жинкін, О.Р.Лурія, О.О.Леонтьєв, О.О.Залевська, О.І.Зимня, Т.В.Ахутіна-Рябова, С.Д.Кацнельсон, В.Пенфільд, К.Ф.Седов, Т.В.Чернігівська, Л.О.Чистович, Т.М.Ушакова та ін.), так і зарубіжних учених (Ю.Галантер, В.Інгве, Дж. Катц, Дж.Міллер, Ч.Озгуд, Н.Хомський та ін.).

У психолінгвістиці розроблено різноманітні моделі породження мовленнєвого висловлювання. Основна мета їх побудови полягала в намірах учених шляхом моделювання проникнути в інтимний механізм творчої діяльності мозку в процесі продукування мовлення.

Мета статті полягає в розгляді різноманітних підходів до моделювання процесу породження мовленнєвого висловлювання в психолінгвістичній науці, виокремити схожі та відмінні положення, що лягли в основу побудови цих моделей.

Виклад основного матеріалу. Пропоновані моделі продукування мовленнєвого висловлювання, що розроблені вітчизняними науковцями (О.Р.Лурія, О.О.Леонтьєв, Т.В.Ахутіна, І.М. Горелов, І.О.Зимня, О.О.Залевська, Б.Ф.Седов та ін.), базувалися й базуються на ідеях Л.С.Виготського, якому належить трактування внутрішньої психофізіологічної організації процесу породження мовлення як послідовності взаємопов'язаних фаз мислительної діяльності. Отже, перша фаза породження мовлення, за *Л.С.Виготським*, – це його мотивація. Друга фаза – мовленнєва інтенція (намір). Третя фаза – внутрішнє програмування висловлювання. Четверта фаза – реалізація внутрішньої програми (опосередкування думки в значеннях зовнішніх слів). П'ята фаза – опосередкування думки в словах (акустико-артикуляційна реалізація мовлення) [Виготський 1982].

О.Р.Лурія, спираючись на висунуту Л.С.Виготським концепцію системної локалізації психічних функцій в корі головного мозку, процес породження мовлення (формування та формулювання думки) описав так: “Шлях від думки до слова... 1) починається з мотиву й загального задуму (який з самого початку відомий суб'єкту в загальних рисах); 2) проходить через стадію внутрішнього мовлення, спираючись на схеми семантичного запису з його асоціативно-потенційними зв'язками; 3) призводить до формування глибинно-синтаксичної структури, а потім 4) розгортається у зовнішнє мовленнєве висловлювання, що спирається на поверхово-синтаксичну структуру [О.Р.Лурія 1998: 238-254].

Розглядаючи процес породження мовлення О.Р.Лурія уточнює найбільш складні місця граматичного структурування з позиції трансформаційної граматики. Учений конкретизував роль мотиву. На його думку, вихідним для будь-якого висловлювання є той мотив, з якого воно [висловлювання] починається, тобто, потреба виразити в мовленні певний зміст [там само: 238].

“Від мотиву залежить вибір усіх можливих зв'язків, що стоять за словом, тільки тих, які відповідають даному мотиву й надають цьому висловлюванню певний суб'єктивний (афективний) смисл [О.Р.Лурія 1975: 28]”.

О.О.Леонтьєв був переконаний, що процес породження мовлення треба розглядати як складну мовленнєву дію, що поетапно формується і входить у цілісний акт діяльності як складова частина. Першим етапом продукування мовлення, на думку дослідника, є внутрішнє програмування (план) висловлювання. Внутрішня програма відповідає змістовому ядру майбутнього висловлювання. В основі внутрішнього програмування лежить образ, який носить особистісний смисл. Другий етап – граматико-семантична реалізація висловлювання (лексико-граматичне структурування). На цьому етапі виокремлюється ряд підетапів: тектограматичний (перехід на об'єктивний код); фенограматичний (лінійний розподіл кодівих одиниць); синтаксичне прогнозування і синтаксичний контроль. Третій етап – реалізація висловлювання. На кожному етапі діє механізм контролю [О.О.Леонтьєв 1999: 114-120].

Т.В.Ахутіна пропонує таку послідовність етапів (“рівнів”) породження мовлення [Т.В.Ахутіна 1989]: перший рівень – внутрішня або смислова програма висловлювання (здійснюється смислове синтаксування й вибір смислів у внутрішньому мовленні). Другий рівень – семантичний (відбувається семантичне синтаксування й вибір мовних значень слів). Він виступає посередником між двома іншими видами синтаксису – смислового й формально-граматичного. Третій рівень – лексико-граматичний (граматичне структурування й вибір слів (лексем) за формою). Четвертий рівень – моторна програма (проходить відбір артикулем).

Як бачимо, у цілому структура механізму породження (за Т.В.Ахутіною) майже співпадає з описаною вище.

І.О.Зимня [І.О.Зимня 2001: 255], визначаючи мовлення як спосіб формування і формулювання думки засобом мови, базуючись на “принциповій структурі” мовленнєвої дії, виокремлює три основні рівні цього процесу – спонукальний, формуючий та реалізуючий.

На спонукальному рівні активно взаємодіють такі два компоненти, як мотив і комунікативна інтенція. Як зазначає І.О.Зимня, складність цього рівня визначається не тільки тим, що в ньому “переплітаються” потреба, предмет і мотив, а також тим, що він являє собою область тісної взаємодії інтелектуального, емоційного й вольового компонентів.

Другий рівень – власне формування й формулювання думки засобом мови. Він містить дві взаємопов'язані фази – смислоутворювальну та формулюючу. Смислоутворювальна фаза мовленнєвого продукування утворює й розгортає загальний задум мовця, формуючи смислову канву висловлювання. За переконаннями І.О.Зимної, увесь формуючий рівень і особливо смислоутворювальна фаза співвідносяться з процесом програмування мовленнєвого висловлювання. В нормі смислоутворювальна й формулюючі фази монолітні [І.О.Зимня 2001: 261-262]. Формуючий рівень мовленнєвого породження, що здійснюється фазами смислоутворення й формулювання, одночасно актуалізує механізм вибору слів, механізм часового розгортання й артикуляційну програму, яка безпосередньо і реалізує, і об'єктивує задум у процесі формування й формулювання думки засобом мови [там само: 263].

Безпосередня реалізація мовленнєвого висловлювання забезпечується вже на рівні смислоутворення, коли формується артикуляційна програма [там само: 265].

І.О.Зимня розкриває основні положення, що лежать в основі даної моделі, а саме: 1) від загального до часткового; 2) принцип одночасної дії всіх рівнів (правило паралельного, а не послідовного включення всіх рівнів); 3) принцип ланцюговості рівнів, тобто один рівень є компонентом іншого; 4) принцип кінцевої відповідності, згідно з яким вихідний акустичний сигнал повинен відображати задум і комунікативний намір мовця.

У своїх дослідженнях І.О.Зимня акцентує увагу на тому, що в схемі мовленнєвого породження поруч із вище вказаними положеннями мають знайти відображення такі постулати: а) зв'язок мотиву з потребою в говорінні; б) наявність комунікативного наміру; в) зв'язок слова з поняттям; г) визначення мовлення як способу формування і формулювання думки; д) чітке розмежування стадій мовленнєвого породження на стадії формування і формулювання думки; е) факт існування слова в пам'яті мовленнєво-слухороухового аналізатора і нерозривність процесу актуалізації поняття й слова (програма висловлювання має актуалізуватися не після всіх інших форм реалізації слів, а водночас із ними) [5, с.254–255].

На нейролінгвістичному матеріалі побудовано модель **Т.В.Чернігівської** та **В.Л.Дегліна** [Т.В.Чернігівська, В.Л.Деглін 1984]. Вони виокремлюють декілька “глибинних рівнів породження мовлення”. Перший рівень – мотиваційний. Другий – глибинно-семантичний, на якому відбувається глобальне виокремлення “теми” і “реми”. Це рівень “індивідуальних смислів” (за Л.С.Виготським), зародження внутрішнього мовлення. Третій рівень – пропозиціонування, етап переводу “індивідуальних смислів” у загальнозначущі поняття, початок найпростішого структурування (наступний етап внутрішнього мовлення). Четвертий рівень – глибинно-синтаксичний, на якому формуються конкретно-мовні синтаксичні структури.

Т.М.Ушакова описує модель мовленнєвого процесу у вигляді функціональних блоків – сприймання і породження. Вони виконують функції донесення мовленнєвої інформації до суб'єкта й виведення її від нього [суб'єкта] назовні. Всі інші блоки пов'язані з завданням мовної й смислової обробки сигналів, тому Т.М.Ушакова відносить їх до центрального смислоутворюючого ланцюга мовлення.

У центральному ланцюгу розрізняються декілька рівнів (базові структури, морфемний рівень, граматичні й текстові операції), що складають власне мовну структуру, яка забезпечує лінгвістичні операції. Її Т.М.Ушакова називає структурою внутрішнього мовлення. Ця структура побудована за ієрархічним принципом. Базові структури складають утворення, пов'язані з зі збереженням різних сторін слова: його звучання, значення, співвіднесення із зовнішнім світом. Базовий рівень доповнюється морфемним.

Наступний блок – внутрішнє мовлення – складає система міжсловесних (“міжбазових”) зв'язків, або “вербальна сітка”, яка відіграє важливу роль у процесі формування зовнішнього мовлення, побудови речень.

Рівень внутрішньо-мовленнєвої організації складають граматичні структури. Динамічні процеси на структурах цього рівня забезпечують граматичне оформлення речень, що продукуються.

На вищому рівні ієрархії – рівні текстових операцій – відбувається управління процесом породження текстів та їх обмін між комунікантами.

Важливу роль в ініціюванні й стимулюванні людини до процесу говоріння

відіграє, за словами Т.М.Ушакової, кумулятивно-стимулювальний блок. Його функція полягає в накопиченні активності, що виникає під впливом зовнішніх подразників, особистісних спрямувань, інтелектуально-когнітивних операцій, і запускає в дію мовно-мовленнєвий механізм. У психологічному плані він реалізує інтенції суб'єкта до висловлювання [Т.М.Ушакова: 21–23].

Розроблена вченою модель породження мовлення демонструє зв'язок мовно-мовленнєвого механізму з дійсністю, передбачає діяльність смисломістових процесів, ураховує ситуацію взаємодії комунікантів; включає механізм, що стимулює до говоріння й слухання; наповнює змістом мовний механізм процесу переробки вербальної інформації.

Модель мовленнєвомислительного процесу знаходимо в книзі **О.О.Залевської** [4]. Учена розробила її з метою “...з'ясування того, як структура процесів породження мовлення визначає лексичну структуру лексичного компоненту МОВИ й специфіку одиниць лексики людини [там само: 356]”. Модель мовленнєвомислительного процесу представлена О.О.Залевською у вигляді умовно виокремлених “блоків” і “плоскостей”. Плоскості відображають результати різних етапів породження мовлення. При цьому всі об'ємні блоки й плоскості, що їх розмежовують – це органічно пов'язані між собою яруси єдиної інформаційної бази (пам'яті), з якої вибираються одиниці й стратегії оперування ними, необхідні для реалізації відповідних мовленнєвих процесів [там само: 356].

Вихідним пунктом у розвитку мовленнєвомислительного процесу слугує пусковий момент, який може бути як зовнішнім, так і внутрішнім. Тут починається процес побудови образу результату дії: під кутом зору домінуючого мотиву формується модель зовнішньої і внутрішньої обстановок та приймається відповідне рішення. Продуктом цього етапу є образ результату дії.

Наступний етап породження мовлення – етап смислового програмування. На цьому відбувається вибір семантичних одиниць та правил їх комбінування. Продуктом процесу смислового програмування являється смислова програма.

Кінцевим етапом мовленнєвомислительного процесу являється процес реалізації смислової програми, під час якого проходить вибір стратегії переходу від смислового коду до зовнішнього (моторна реалізація). Продуктом цього етапу є висловлювання.

Розробляючи мовленнєвий (комунікативний) портрет особистості учений **К.Ф.Седов** презентує модель породження мовлення. У ній він виокремлює стадії перетворення думки в дискурс [10, с. 89–90], зокрема такі: 1) *мотив* акту мовленнєвої діяльності; 2) *комунікативний намір*, що реалізується у формі настрою на певну типову ситуацію соціальної взаємодії людей – на конкретний мовленнєвий жанр (привітання, комплімент, суперечка, доповідь тощо); 3) *смисловий зміст (задум)* майбутнього висловлювання (тобто не тільки “для чого”, а й “що саме буду говорити”). На цій стадії формується цілісна (поки що мало відчутна, дифузна) семантична “картина” майбутнього висловлювання: смисл, семантика вже є, а конкретних слів і синтаксичних структур ще немає; 4) *перекладання, переклад* смислу з мови образів та схем на конкретну національну мову – слів з їх значеннями; 5) *розгортання “ядра” смислу* (теми) в мовленнєве ціле, побудоване відповідно до психолінгвістичної норми тексту; 6) утворення *синтаксичної схеми* майбутнього висловлювання; 7) граматичне структурування й морфемний *відбір конкретної лексики*; 8) *реалізація покладової моторної програми* зовнішнього мовлення, артикуляція.

Порівняльне вивчення структурної моделі породження мовленнєвого висловлювання, розроблених вітчизняними науковцями, дозволив встановити, що незважаючи на різну кількість складових етапів, рівнів, фаз – в них чітко простежуються чотири основні компоненти: 1) мотиваційно-стимулюючий, 2) загальний задум висловлювання (смісловий образ), 3) внутрішнє програмування лексико-граматичного структурування, 4) зовнішня фонетична або графічна реалізація.

По-іншому розглядали мовленнєвий процес зарубіжні вчені (Ю.Галантер, В.Інгве, Дж.Міллер, Ч.Озгуд, К.Прибрам, Н.Хомський та ін.) – вони акцентували увагу на внутрішній стороні процесу породження мовлення. Етапи “мотивації” та “мовленнєвої інтенції” не входили до структури мовленнєвого породження.

Наприклад, Х.Джексон вважав, що спочатку думка набуває форми речення, потім підбираються слова, що відповідають цій думці. Ці дві стадії разом складають процес вербалізації. Процес підбору слів обумовлює зовнішнє мовлення, якщо воно може бути почуте, а якщо ні – воно утворює внутрішнє мовлення [14].

Н.Хомський висунув гіпотезу про глибинні та поверхові рівні синтаксичної організації речення. Процес породження структури речення, на думку вченого, має складатися спочатку з побудови глибинної структури речення, яка шляхом трансформаційних правил перетворюється на поверхову структуру речення з притаманними йому синтаксичними властивостями [N.Chomsky 1965].

Проте, відмітила І.О.Зимня, в останніх працях зарубіжні вчені сконцентрували увагу в своїх дослідженнях на смислі, контексті висловлювання й формуванні уявлення про мовленнєвий процес як психологічний.

Висновки. На основі розгляду моделей породження мовленнєвого висловлювання можна виокремити положення, що співпадають у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: 1) процес продукування мовлення розглядається ученими як багаторівневий; 2) у процесі породження мовлення розрізняються синтаксичні та лексичні операції; 3) розмежовуються вибір значення слова, форми слова й, відповідно, різні рівні синтаксису.

Відмінності в розроблених підходах полягають в тому, що у вітчизняних моделях вихідним (відправним) пунктом мовленнєвого процесу є мотив, у той час коли зарубіжні моделі породження мовлення побудовані на рівні власне повідомлення. Етап, що попереджує “намір” (інтенцію), як і сам “намір” не входить у схеми мовленнєвого породження.

Причиною відмінностей у розробці моделей є конкретні завдання досліджень, що ставилися науковцями: навчання говоріння іноземною мовою [І.О.Зимня 2001], дослідження синтаксичних механізмів мовленнєвого продукування [Т.В.Ахутіна 1989], вивчення порушень мовлення при афазіях [О.Р.Лурия 1947, 1975; Т.В.Ахутіна 2002].

Особливостями процесу породження мовленнєвого висловлювання є такі: для виникнення думки необхідним є мотив; висловлювання оформлюється по лінії значень; розмежовується “внутрішнє мовлення” і “значення зовнішніх слів”; виокремлюються різні види синтаксису – “синтаксис значень” і “словесний синтаксис”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахутіна Т.В. Нейролінгвістический анализ динамической афазии. О механизмах построения высказывания. – М.: Теревинф, 2002. – 144 с.

2. Ахутіна Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 215 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. Соч.: В 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2.
4. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику. – М.: Рос. гос. гуманит. Ун-т, 2007. – 560 с.
5. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2001. – 432 с. (Серия “Психологи Отечества”).
6. Леонтьев О.О. Основы психолінгвістики – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
7. Лурия А.Р. Травматическая афазия. – М., 1947. – 97 с.
8. Лурия А.Р. Язык и сознание / Под. ред. Е.Д.Хомской. – Ростов-на-Дону: изд-во “Феникс”, 1998. – 416 с.
9. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролінгвістики. – М., 1975.
10. Седов К.Ф. Становление коммуникативной уникальности человека // Проблемы онтолінгвістики – 2009: материалы международной конференции (17-19 июня 2009 г., Санкт-петербург). – Спб.: Златоуст, 2009. – С. 85-92.
11. Ушакова Т.Н. Речь: истоки и принципы развития. – М.: ПЕР СЭ, 2004. – 256 с.
12. Черниговская Т.В., Леглин В.Л. Проблема внутреннего диалогизма (Нейролінгвістические исследования языковой компетенции) // Труды по знаковым системам. – Вып. 7. – Тарту, 1984.
13. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, 1965.
14. Jackson A. Facilitation of auditory word recognition // Memory and Cognition. – 1984. – Vol. 12.

УДК 371

УЧЕБНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО И ЕГО РЕАЛИЗАЦИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ СКОРОЧТЕНИЯ

Светлана Шибаева
(Москва, Россия)

У сучасному суспільстві формується новий ідеал особистості. Цей процес спричинив реформування в системі освіти. У зв'язку з цим виникли суперечності між цілями й змістовним, технологічним компонентами освітнього процесу. У статті пропонується один з варіантів гармонізації протиріччя, що виникло.

Ключові слова: *учбова співпраця, технологія, групова робота, методи інтерактивної взаємодії.*

В современном обществе формируется новый идеал личности. Этот процесс повлек реформирование в системе образования. В связи с этим возникли противоречия между целями и содержательным, технологическим компонентом образовательного процесса. В статье предлагается один из вариантов решения создавшегося противоречия.

Ключевые слова: *учебное сотрудничество, технология, групповая работа, методы интерактивного взаимодействия.*